

NOVE SITULSKE UMETNINE

Ob figuralnih situlah iz Novega mesta

TONE KNEZ

Izkopavanje halštatskih gomil v Novem mestu¹ v zadnjih letih je dalo veliko odličnih arheoloških najdb, ki so zelo pomembne za spoznavanje in razumevanje halštatskega časa in njegove kulture ne samo pri nas v Sloveniji, temveč za širši vzhodnoalpski prostor. Mimo tega, da je izkopavanje v Novem mestu številčno in tipološko močno obogatilo naš arheološki fond, je osvetlilo tudi nekaj bistvenih kronoloških in kulturnozgodovinskih problemov iztekajoče se halštatske kulture na Dolenjskem, ki zavzema osrednje in vodilno mesto v jugovzhodnih Alpah. Novomeške najdbe bodo služile raziskovalcem kot primarna opora pri razlagi dolenjske skupine halštatske kulture v Sloveniji in njeni zaključni fazi, v 5. in 4. stoletju pred našim štejetjem, pred vdorom Keltov v naše kraje, toda ko je v materialnih ostalinah Ilirov že močno zaznaven latenski vpliv.

Med novomeškimi izkopaninami, ki se odlikujejo po izrednih keramičnih oblikah in bogastvu jantarnega in steklenega nakita, zavzemajo najvidnejše mesto novo odkrite figuralno okrašene situle, prazgodovinske umetnine širšega, mednarodnega pomena. S šestimi figuralnimi situlami je Novo mesto danes na prvem mestu v celotnem vzhodnoalpskem prostoru. Pred njim je edinole bogato najdišče Este, domovina venetskih torevtičnih umetnin. Ti presenetljivi podatki terjajo novo ovrednotenje našega situlskega gradiva, preverjanje njegove umetniške in kulturnozgodovinske izpovednosti ter ugotavljanje njegovih izdelovalnih središč.

ZNAČILNOSTI IN POMEN SITULSKE UMETNOSTI

Deset let je minilo od reprezentativne mednarodne razstave² situlske umetnosti (1961 v Padovi, 1962 v Ljubljani in na Dunaju), ki je odmerila tem umetninam iz bronaste pločevine pravično mesto v okviru evropske prazgodovine. Avtorji razstave so zbrali in kritič-

no ocenili ves situlski inventar iz Italije, Avstrije in Jugoslavije ter z novimi tezami osvetlili in na novo ovrednotili izvor, kronologijo in tipološko analizo teh spomenikov. Medtem pa se je pomnožilo število situlskih spomenikov in v zadnjih letih so izšla temeljna dela,³ ki so poglobila naše znanje o teh umetninah in odprla nove probleme.

Opredelitev situlske umetnosti je preprosta, ker je njena likovna izraznost tako svojevrstna, enkratna in neponovljiva ter hkrati časovno in zemljepisno jasno omejena. Vsem situlskim spomenikom, ki jih srečamo na širokem geografskem prostoru od Tirolske do Dolenjske in od Evganejskih gričev do Donave, je skupen material, iz katerega so narejeni (tanka bronasta pločevina), tehnika likovne izvedbe (plitvi relief, izveden s pomočjo torevtičnega postopka) in oblika, po kateri so dobile umetnine ime (situla — vedrica). V krog spomenikov situlske umetnosti štejemo tudi druge predmete, ki so izdelani iz enakega materiala, okrašeni v enaki tehniki in s podobnimi prizori: bronaste ciste, pasne plošče, nožnice mečev, pokrovi posod, čelade, diademi, uhani, maske in podobno. Tudi kompozicija prizorov na vseh situlah je strogo odrejena in omejena: največkrat sta upoštevani vertikalna in horizontalna simetrija, ponavljanje določenih figur, prizorov in okrasnih elementov ter včasih skoraj heraldični razpored nastopajočih figur. Časovni razpon, v katerem se situlska umetnost pojavlja, je starejša železna doba, okvirno med leti 600 in 300 pred našim štejetjem. To je hkrati čas največje gospodarske blaginje in kulturne moči v naših krajih.

Umetnosti izraz na bronastih situlah ali »situlska umetnost« je posebna likovna zvrst, ki jo je italijanski etruskolog Pallottino⁴ označil kot začetek evropske kontinentalne figuralne upodobitve; ta združuje neposredno zvezo iz prazgodovine v zgodovinsko obdobje antike. S situlsko umetnostjo v okviru hal-

štatske kulture sredi prvega predkrščanskega tisočletja so bili prebivalci naših krajev prvi-krat aktivni soustvarjalci evropske kulture in civilizacije. Dolenjska je takrat prvič v svojem zgodovinskem razvoju enotna kulturna pokrajina s svojsko domorodno omiko, ki je dobila v mlajši halštatski dobi evropski pomen. Figuralne situle ne sodijo med tako imenovane velike umetnine niti po formalni plati, saj so njihove dimenzije skromne, predvsem pa njihova umetniška potencia daleč zastaja na primer za sočasno plastiko v Grčiji. V situlah moramo gledati praktično uporabne umetnoobrtne izdelke s težnjo po umetniški izpovedi, ki pa ima bolj dokumentarni značaj. Prav zaradi teh lastnosti pa so situle najbolj avtentični reprezentanti halštatske kulture v razcvetu plemenske aristokracije v Vzhodnih Alpah.

Celotno področje, na katerem se pojavljajo situlski spomeniki, delimo na tri skupine, ki

so geografsko zaključene, predvsem pa so stilno dobro opredeljene:

— v prvi skupini so umetnine, ki so koncentrirane okrog najdišča Este v Padski nižini — estenska skupina,

— drugo skupino sestavlja notranjealpska ali južnotirolska skupina,

— tretja skupina pa se je oblikovala na jugovzhodnem robu Alp s središčem na Dolenjskem; imenovali jo bomo dolenjska skupina. Vse tri skupine so nedvomno vsaka zase izdelovalno središče situlskih umetnin, vsaka skupina pa z eno ali več delavnicami. Zadnja, dolenjska skupina, bo izhodišče našega nadaljnega razpravljanja.

Spodnja tabela daje pregled vseh primerkov figuralne situlske umetnosti ki so bili do vključno leta 1971 najdeni na ozemlju Jugoslavije.

PREGLED OBJEKTOV SITULSKE UMETNOSTI V JUGOSLAVIJI*

Objekt Najdišče	Objekt							Hrani muzej
	Situla	Pokrov	Pasna plošča	Celada	Uhan	Nožnica		
Brezje pri Trebelnem			2					Naturhistorisches Museum Dunaj
Dolenjske Toplice	1							Naturhistorisches Museum Dunaj
Kobarid	1							Museo Civico Trst
»Kranjska«			1					Staatliches Museum für Vor- und Frühgeschichte Berlin
Magdalenska gora	5	1	2	1	4			Narodni muzej Ljubljana; Naturhistorisches Museum Dunaj; Peabody Museum (Mecklenburg Collection) Cambridge Mass.
Novo mesto	6							Dolenjski muzej Novo mesto
Stična		1	1		2			Narodni muzej Ljubljana; Röm.-Germ. Zentralmuseum Mainz
Sveta Lucija (= Most na Soči)		1						Museo Civico Trst
Vače	2		3		2	1		Narodni muzej Ljubljana; Ashmolean Museum Oxford; Naturhistorisches Museum Dunaj; zbirka Mecklenburg
Valična vas	2							Narodni muzej Ljubljana
Vizače (Nesactium)	3							Arheološki muzej Istre Pula
Zagorje			1					Narodni muzej Ljubljana
Skupaj	20	3	10	1	8	1	43	
Odstotek	47	7	23	2	19	2	100 %	

* Seznam je narejen na podlagi podatkov iz literature. Vanj je vključena tudi nožnica iz Vač, ki ne sodi v strogi okvir situlske umetnosti, temveč bolj kot primerjalno gradivo.

Iz tabele je razvidno, da med inventarjem zavzemajo prvo mesto figuralne situle, za njimi pa pasne plošče. Med najdišči jih je absolutno največ iz Dolenjske, kamor lahko s kulturnozgodovinskega vidika štejemo tudi najdbe z Vač in Zagorja, saj sta obe najdišči le obrobje dolenjske skupine halštatske kulture v Sloveniji. Vsi statistični podatki govorijo za to, da je Dolenjska nesporna domovina mladohalštatskih situl, prav tako stilna analiza, o čemer bo govora še kasneje. Venetskemu oz. estenskemu kulturnemu krogu pa bi lahko pripisali morda najdbo iz Kobarida in eno od situl iz Vizač pri Pulju.

Ilirski umetniki-torevti so nam v prizorih na bronastih situlah ohranili slovesne dogodke, ki so jih prirejali halštatski aristokrati ob danes nam neznanih obredih. Likovno najbolj dognane situle, kot na primer tista z Vač in druga z Magdalenske gore na Dolenjskem ter slovite pasne plošče iz Vač, Zagorja, Brezij pri Trebelnem in z Magdalenske gore sodijo po svoji kvaliteti in izjemnosti med naše najprezentativnejše prazgodovinske najdbe. Prizori na situlah nam odkrivajo praznične trenutke iz življenja halštatske visoke družbe, ko le-ta v času od konca 7. stoletja do konca 4. stoletja pred n. št. doseže največjo politično moč. To je obdobje bogatih knežjih grobov, ki se odlikujejo po zlatem nakitu in dragocenem bronastem posodju ter razkošni osebni opremi. Take bogate grobove poznamo od makedonskega Trebeništa preko Novega Pazarja in Atenice v Srbiji, Glasinca v Bosni, do Dolenjske, Hallstatta v Avstriji in Heuneburga ob Donavi v južni Nemčiji.

Upodobitve na situlah so mimo tega, da sodijo v sfero umetniškega oblikovanja, tudi prvovrsten in izredno dragocen kulturnozgodovinski vir za razumevanje in razlago halštatskega časa in njegove nobilitete. Epsko-pripovedna likovna govorica na situlah nam v določeni meri nadomešča pisane vire halštatskega obdobja. »Dvorni« način življenja ilirskih oblastnikov na utrjenih gradiščih ima svoje vzore v vzhodnem Sredozemlju, situlsko umetnost pa smemo z vso pravico imenovati »dvorno umetnost« halštatskega časa.

Čeprav je ustvarjalna in idejna moč vzhodnoalpskih umetnikov pločevinarstva zaostajala za likovnim znanjem in estetskimi nazori sodobnikov v Grčiji in Italiji, so s situlami stopili v krog ustvarjalcev prazgodovinske umetnosti v Vzhodnih Alpah in v južnem predalpskem prostoru. Dolenjske in vse vzhodnoalpske okrašene situle so plod dveh bistvenih sestavin, ki sta botrovali njihovemu nastanku. Domača žarnogrobišna tradicija, zrasla in dozorela v srednjem Podonavju, je dala situlam tehnično osnovo, izraženo s tolčenjem v pločevino, ki je dedič tako imenovane »Punkt-Buckel Manier«. Dala jim je

tudi značilno vedrasto obliko in okras sončnih koles in stiliziranih račk. Sredozemska ali orientalna komponenta pa je prispevala arhajski realizem pripovednih frizov, fantastiko bajeslovnih živali in rastlinski okras.

Na posameznih pasovih s prizori dobro ločimo avtohtone, severnobalkanske-subalpinske ikonografske prvine od tujih, grško-italjskih in orientalnih elementov. Domače prvine oz. oblike so: noša mož in žena (deloma vplivana iz »modnih centrov« Etrurije) in še posebej značilna oblika moških pokrival, oblika naslonjačev, čelad in orožja nasploh. V domačo tradicijo sodita tudi način in tehnika dvobojevanja s svojevrstnimi »boksarskimi rokavicami«, ki so jih starejši avtorji tolmačili kot gimnastične ročke in pa običaj, da halštatski velikaši v Vzhodnih Alpah pri svečanih pojedinah obdržijo pokrivalo na glavi.

Med tuje elemente na situlskih prizorih pa štejemo poleg načina okraševanja situl s sklenjenimi slikovnimi vodoravnimi pasovi še grški običaj, da se atleti bojujejo goli, živalski friz v sklenjenem krogu, stilizacija živalskih figur ter cvetov kot okrasni element, pahljaja, stožčaste čelade, ptiči na živalskih hrbtih, pleteninast ornament na pasnih ploščah, bojni voz, krilate mitološke živali, lira in gazele-antilope, ki v alpskem svetu niso bile znane. Srečno zlitje obeh vplivov je rodilo svojsko likovno tvornost, pojav, ki ga imenujemo »situlska umetnost«.

Še ene značilnosti situlske umetnosti ne gre prezreti: njene konservativnosti in togosti v obliki in vsebini. V razponu dobrih tristo let, od konca 7. pa do konca 4. stoletja pred n. št., imamo na Dolenjskem celo paletu situlskih spomenikov, začenši od najstarejšega, s korozogi okrašenega pokrova iz Stične do najmlajših situl iz Novega mesta, ki so bile najdene v družbi z negovsko čelado, vendar so prizori na njih presenetljivo enotni. Slogovno in vsebinsko se je svet situlske umetnosti le malenkostno spreminjal, umetnostni izraz na situlah je vseskozi izrazito tog, dosledno arhajsko-primitiven in strogo uklenjen v obliko in motiviko.

Kompozitnost in določen eklekticizem sta osnovni značilnosti situlske umetnosti. Arhajski realizem, izražen v slikovnih pasovih, v osnovi prevzet iz grške likovne tvornosti in njihovega predstavnega sveta, so ilirski in venetski torevti prilagodili svojim potrebam in okusu in ga izrazili z dobršno mero stilizacije (ki je dostikrat tudi posledica pomanjkljivega likovnega znanja) z motivi in vsebino iz domačega okolja. Prav gotovo so alpski torevti uporabljali tudi določene šablone grško-italskega izvora, po katerih so se zgledovali. Konservativnost situlske umetnosti pa je posledica uklenjenosti v danost oblike (vedro, pravokotna plošča) in vsebine (slavnost-

ni obred) ter enotna tehnična izvedba v vedno enakem gradivu (bronasta pločevina). To so poglavitne slogovne značilnosti situlske umetnosti halštatske kulture alpskih Ilirov in estenskega kroga Venetov v Padski nižini.

FUNKCIJA, IZVOR IN USTVARJALCI SITULSKIH UMETNIN

Čemu so služile situle? Ali so bile samo reprezentativni umetniški izdelki, ki so imeli zgolj okrasno-estetsko funkcijo, ali pa so imele situle tudi praktično uporabno namembnost? Na to vprašanje nam dajejo najzanesljivejši odgovor prizori na različnih situlah, na katerih je funkcija situl jasno opredeljena. Le-ta je bila po našem mnenju morda dvojna: kot nagradni pokal zmagovalcu v atletskih in spretnostnih tekmah in kot posebna obredna posoda, iz katere so z značilnimi ročajastimi, največkrat keramičnimi skodelicami zajemali posebno dragoceno pijačo in jo delili med izbrane povablence ob gostijah in slavnostnih obredih, ki so jih prirejali halštatski knezi po vzoru znamenitih simpozijev pri Grkih. Ali pa so bile situle v uporabi samo pri določenih obredih, ki niso imeli profanega značaja, temveč kulturno-mitično vsebino, kot domneva Kossack.⁵

Prvo funkcijo srečamo le dvakrat: na situli Benvenuti in iz Kufferna, kjer so situle obešene na posebnem stojalu, po našem mnenju z namenom, da jih bodo podelili zmagovitim tekmovalcem, ki merijo svoje sile v neposredni bližini. Kimmig⁶ pa tolmači ti dve upodobitvi na stojalu obešenih situl kot »s pijačo napolnjene situle, shranjene v 'hladilniku', pripravljene za serviranje aristokratskim pivcem prav tako v neposredni bližini. Enakega mnenja je tudi Kastelic.⁷

Dosti bolj pogosta in razširjena je druga funkcija situl — kot posoda za hranitev posebne obredne pijače, prizor, ki ga srečamo kar na šestih situlah: Vače, Magdalenska gora, Kuffern, Welzelach, Providence, Sanzeno in nešteto krat potrjenega v grobovih. V situlah so ponudili odličnim osebam najbrž omamno pijačo, pripravljeno po vsej verjetnosti na bazi alkohola. Tudi v novomeških situlah smo našli lepe keramične zajemalke, ki so sodile k pivskemu servisu. Tak situlski servis sta vsakokrat sestavljala bronasta situla in keramična ali bronasta skodelica-zajemalka.⁸ V situlah moramo gledati dragoceno reprezentativno obredno posodje,⁹ ki so ga ilirski odličniki v naših krajih uporabljali v halštatskem času ob slovesnih gostijah in raznih, danes nam neznanih obredih.

Kdo so bili izdelovalci oz. nosilci situlskih umetnin? Odgovor na vprašanje o etnični pripadnosti nosilcev situlske umetnosti iščejo

raziskovalci že skoraj sto let. Na to občutljivo vprašanje so skušali razni avtorji odgovoriti tako z ovrednotenjem zadevnih izkopanin z arheološko metodo, kakor tudi s kritičnimi analizami tekstov antičnih piscev (Strabo, Herodot), vendar zanesljivega odgovora na to vprašanje še danes nimamo. Večina evropskih prazgodovinarjev¹⁰ si je edina, da je geografsko področje halštatske kulture omejeno z rekami: Saône, Pad, Krka in Sava, Donava in Váha, področje, ki so ga v starejši železni dobi, vsekakor pa od 6. stoletja naprej zanesljivo naseljevala etnično zelo raznorodna ljudstva: Kelti na severozahodu, Veneti na jugozahodu in Iliri na jugovzhodu. Na tem širokem geografskem in etnično heterogenem prostoru sta bili prav civilizacija in kultura tisti povezovalni sili, ki sta družili ljudstva tega prostora v dokaj enotno podobo. Seveda so znotraj te velike kulturne družine vedno obstajale tudi določene neizbrisne razlike (oblike tvarne kulture, pogrebni obred), ki so družbeno-ekonomsko in etnično pogojene.

Gabrovec¹¹ meni na podlagi tipoloških značilnosti materialnih ostalin in na osnovi različnega pogrebnega obreda (skeletni pokop, sežiganje umrlih), da od starejše železne dobe dalje na Dolenjskem lahko govorimo o Ilirih kot nosilcih halštatske kulture, za katero je značilen skeletni pokop v gomilah. Posebna značilnost Dolenjske so velike družinsko-rodovne gomile, medtem ko so prebivalci svetočlucijskega območja in večjega dela zahodne Slovenije bili najbrž bliže Venetom, prebivalcem v Padski nižini in oblikovalcem estenskega kulturnega kroga. Le-ti pa so svoje rajne sežigali in njihov pepel hranili v ravnih grobovih. Ne smemo pozabiti važnega dejstva, da halštatska kultura in situlska umetnost kot njena najznačilnejša sestavina nikdar nista bili etnično vezan pojav, oziroma geografski prostor situlske umetnosti etnično ni enoten. Umetniška izpoved, način umetniškega izražanja je vedno le odsev duhovne in idejne vezanosti, ki nikakor ni omejena samo na določeno etnično skupino ali narodnost.

Dejstvo, da so vse situle našli v izrazito bogatih — nedvomno aristokratskih — grobovih, nam daje tudi določen vpogled v socialno strukturo halštatske družbe. Inventar halštatskih grobov je zvesto zrcalo družbenih odnosov oziroma socialnih razlik tedanjih prebivalcev Dolenjske. Velike kvantitativne in kvalitativne razlike v pridatkih med posameznimi grobovi znotraj ene gomile so neizpodbitni dokazi močne socialne diferenciacije halštatske družbe, ki je iz sorazmerne družbene enakosti v času kulture žarnih grobišč privedla v teku razvoja do institucije rodovno-plemenske aristokracije, ki je v sebi združevala vso oblast. Nekatero okoliščino

kažejo celo na dedno plemstvo.¹² Nesporno so situle, oziroma posest situl v halštatskem času privilegij takratnega plemiškega stanu, statusni simboli visoke družbe halštatskega časa.

Zaradi ne dovolj natančnih in nesistematičnih izkopavanj v preteklosti, ko niso vselej zabeležili najdiščnih okoliščin, niti niso ohranili in restavrirali vseh najdb, so avtorji, ki se ukvarjajo s problemom situl, mnenja, da so figuralne situle izključno pridatek moških grobov. Novejše izkopavanje pa je dokazalo, da figuralno situlo lahko najdemo tudi v ženskem grobu, kot na primer v bogatem grobu ilirske kneginje iz gomile III grob 33 v Novem mestu, v katerem smo našli celo dve situli! Če je bila to samo izjema, bodo pokazala bodoča raziskovanja.

Vsi starejši avtorji (razen Hochstetterja!)¹³ so poreklo situlskih spomenikov na področju Slovenije iskali v severnoitalijanskem etruščansko-venetskem krogu, od koder naj bi prišle v naše kraje kot luksuzni uvoz. Da bi bile situle lahko domač izdelek avtohtonega prebivalstva, je pred nekaj desetletji komaj kdo upošteval. V tridesetih letih je Ložar¹⁴ v svojem eseju o prazgodovini Kranjske nakažal možnost domačih pločevinarskih delavnic. Šele Merhartova¹⁵ temeljna razprava o kovinskih posodah je prinesla v študij evropske prazgodovine zgodnjega halštatskega časa in njegovih kulturnozgodovinskih tokov popolnoma nova izhodišča, nova spoznanja in nove metode interpretiranja. Z novim ovrednotenjem predvsem kovinskega gradiva je Merhart ovrigel zelo vplivno tako imenovano »italsko fascinacijo«, ki je dolga desetletja suvereno, toda enostransko opredeljevala kovinske najdbe in zavračala njihov izvor zunaj italskega prostora.

Prvi, ki je pri nas prav na podlagi Merhartove študije dokazoval avtohtonost naših situlskih umetnin, je bil F. Stare. V študiji o pravokotnih pasnih sponah¹⁶ je že zastopal tezo o domačih delavnicah tega okrasnega dodatka moške opreme v bogatih grobovih halštatskega časa, leta 1955 pa je v temeljni razpravi o prazgodovinskih posodah iz Slovenije¹⁷ suponiral dve delavnici figuralnih situl na slovenskih tleh: na Magdalenski gori in na Vačah. Živahne razprave in bistveno prevrednotenje teze o izvoru alpskih oziroma dolenjskih situlskih spomenikov v korist naših izdelovalnih središč je prinesla že v uvodu citirana mednarodna razstava¹⁸ situlske umetnosti, ki je tem umetninam dala deloma nove, predvsem pa trdnejše kronološke in tipološke okvire. Ob soočenju alpskih, še posebej dolenjskih situl, z onimi iz severne Italije so prazgodovinarji prišli do novih spoznanj, ki govorijo odločno v prid domorodnih ustvarjalnih središč na Dolenjskem.¹⁹ Z ob-

širnimi raziskavami in temeljnimi deli W. Luckeja in O.-H. Freya²⁰ pa so tako vzhodnoalpske-ilirske kakor tudi severnoitalsko-venetske situlske umetnine dobile svojo monografično obdelavo in trdno zasidrano mesto, ki jim gre v okviru evropske prazgodovine.

Prav Dolenjska ima v celotnem vzhodnoalpskem prostoru daleč najvišje število situlskih umetnin, zgovoren dokaz za samoniklost teh spomenikov na tem prostoru. Na Slovenskem je bilo poleg figuralnih situl izkopanih tudi več z geometrijskimi motivi okrašenih situl in desetine neokrašenih situl.²¹ Pri pregledovanju najdb iz velike nekropole v Sveti Luciji (sedaj Most na Soči) je Kimmig²² v tržaškem muzeju naštel ostanke 70–80 neokrašenih situl! Število situlskih izdelkov na Dolenjskem je dovolj prepričljivo, da bomo delavnice situlskih umetnin iskali na Dolenjskem. Te številke pa seveda še niso dokončen odsev težišč in posameznih lokalitet teh objektov, kajti vsako novo sistematično izkopavanje halštatskih nekropol na Dolenjskem lahko prinese nova presenečenja in bistveno spremeni razmerja v številu situlskih spomenikov na posameznih najdiščih. Težko je verjeti, da na primer Stična kot naša največja halštatska naselbina z okrog 25 ha obzidanega naselbinskega prostora in 140 gomilami tudi največja prazgodovinska aglomeracija v Vzhodnih Alpah ne bi imela več primerkov situlske umetnosti, kot jih poznamo danes, in da bi bili veliki nekropoli v Dobrniču in Šmarjeti brez njih.

Število danes znanih situlskih umetnin (izvzemši zadnjih situl iz Novega mesta) je rezultat bolj ali manj naključnih, večinoma nesistematičnih izkopavanj, ki so bila največkrat tudi brez potrebne tehnične opreme in ustrezne dokumentacije. Izkušnje ob izkopavanju v Novem mestu so nas izučile, kako skrajno previdno je treba ravnati s hudo poškodovanimi in zelo krhkimi situlskimi najdbami, da so še sposobne za restavriranje. Ob tem izkopavanju smo tudi zaslutili, koliko situl je bilo najbrž uničenih v preteklosti pri nestrokovnih izkopavanjih Pečnika, Meklenburške, Kušljana, Hrasta in drugih v času nebrzdane izkopavalne mrzlice na Kranjskem, tako da je precejšen del teh umetnin bil uničen prav ob nekontroliranih in tehnično slabo opremljenih izkopavanjih, še celo pa pri roparskih kopanjih. Ohranjenost oziroma neohranjenost dolenjskih situl je usodno odvisna od delovanja težke, z oksidi bogate rdečerjave »marmorirane« ilovice (terra rossa, ki je nastala z razpadanjem terciarnih apnencev), ki je hudo načela in v veliki meri uničila tanke bronaste umetnine. O tem so nas nazorno poučili rezultati pred leti zaključenih raziskovanj na Znančevih njivah v Novem mestu, ko kljub skrbnemu izkopavanju

in prizadevanju odličnih restavratorjev nismo uspeli ohraniti nekaterih krhkih bronastih umetnin.

SITULE IZ NOVEGA MESTA IN NJIHOVA
DELAVNICA

V zadnjih sedemdesetih letih je bilo v Novem mestu izkopanih že 9 situl: ena z geometrijskim okrasom v žarnogrobiščni maniri, dve neokrašeni in šest figuralno okrašenih. Prvo, okrašeno situlo, je našel leta 1905 W. Šmid²³ v grobu bogatega konjenika v Malenškovi gomili, katere inventar kaže vse značilnosti knežjega groba. Drugo, neokrašeno situlo je izkopal R. Ložar leta 1941 v grobu s trinožnikom²⁴ v Kandiji. Tretjo, najbrž neokrašeno situlo smo našli poleti 1967 v gomili I na Znančevih njivah. Ta situla je sporiadična najdba in je ohranjena samo v fragmentih, ki niso okrašeni, zato je njena opredelitev med figuralne ali neokrašene situle nekoliko sporna. V teku sistematičnih izkopavanj gomilnega grobišča na Znančevih njivah v Novem mestu med leti 1967—1969 smo odkrili še šest figuralnih situl, od katerih so do trenutka, ko to poročamo, restavrirane šele tri.

OPIS SITUL

1. Figuralna situla št. 1 iz knežjega groba 3 gomila IV (sl. 1). Situla je gladko konične oblike, njen plašč je izdelan iz dveh kosov bronaste pločevine in spojen dvakrat z osmi-

Sl. 1. Figuralna situla št. 1 iz knežjega groba (gomila IV grob 3). Na situli so v sklenjenem krogu upodobljene stopajoče gazele. Višina situle 21 cm.

Sl. 2. Keramična skodelica-zajemalka iz figuralne situle št. 1.

mi zakovicami. Med posameznimi zakovicami je vsakokrat s peterimi drobnimi iztolčenimi pikami predstavljen motiv Andrejevega križa, oziroma znak v obliki črke X. Dno je na plašč situle pritrjeno s pomočjo zapognjenega roba-zavihka, ki od zunanje strani oklepa spodnji rob plašča posode. V spodnjem delu plašča je bila situla na enem mestu že v prazgodovinskem času poškodovana in predrta ter nato zakrpana z dvema zakovicama. Rame situle je konično zaobljeno in kratko. Vrhnji rob situle je navzven zarobljen okrog svinčenega jedra. Polkrožni ročaj situle se na obeh konceh zaključuje s stilizirano račjo glavico. Ročaj situle je vdet v zankasti pravokotni ataši, vsaka od njiju pa je pritrjena na plašč s po štirimi zakovicami. Situla je okrašena s tremi ornamentalnimi pasovi: srednji 5 cm visoki figuralni pas obrobljata zgoraj in spodaj po 2,5 cm visok pas z motivom »ribjega mehurja«. Posamezni pasovi so omejeni in med seboj ločeni z dvojnimi plastičnim rebrom. Na srednjem, figuralnem pasu, je upodobljenih osem v levo stran stopajočih gazel-antilop. Vsaka od njih drži v dvignjenem gobcu stilizirano vejico z bunčico na koncu (sl. 5). Vse živali so upodobljene shematično, kar se kaže najbolj v oblikovanju glav, parkljev in v razpotegnjenih, nesorazmernih trupih. Rogovi pri vseh živalih so dolgi in rahlo zakrivljeni v obliki valovnice. Konture teles so izdelane s pomočjo fine gravure, tudi rogovi posameznih živali so silno drobno prečno gravirani. Položaj telesa in nog je pri vseh živalih enak. S pomočjo šablone iztolčeni motiv ribjega mehurja v okrasni borduri figuralnega friza je začrtan z drobno gravuro. Višina situle z ročajem 31 cm, višina situle brez ročaja 21 cm, premer dna 12 cm, premer situle na ramenu 19 cm. Na dnu situle so našli keramično skodelico — zajemalko z visokim ročajem (sl. 2).

2. Figuralna situla št. 2 iz knežjega groba 3 gomila IV (sl. 4). Situla je konkavno ko-

Sl. 3. Keramična zajemalka iz figuralne situle št. 2. Ročaj posode je okrašen z rogatima živalskima glavicama.

nične oblike s kratkim in ostro koničnim ramenom. Plašč situle je izdelan iz enega kosa bronaste pločevine in zakovičen z desetimi zakovicami. Med vsemi zakovicami je izdelan motiv Andrejevega križa s pomočjo peterih iztolčenih pik. Dno situle z zavihanim robom oklepa spodnji del posode. Gornji rob situle je navzven zarobljen okrog svinčenega jedra. Gladki ročaj situle je na obeh koncih izoblikovan v stilizirane račje glavice. Ročaj je na rame pritrjen z dvema zankastima pravokotnima atašama, ki sta obrobljeni s tanko gravuro. Vsaka ataša je na rame situle pritrjena s po štirimi zakovicami. Situla je okrašena s tremi pasovi: na sredi je figuralni friz s prizorom spreveda, ki ga zgoraj in spodaj obroblja pas močno stiliziranega cvetnega motiva. Na srednjem, do 5,5 cm visokem figuralnem frizu je upodobljen slovesen sprevod v desno stran stopajočih oboroženih konjenikov, pešcev in konj. Oba pasova stiliziranih cvetov sta visoka po 2,5 cm. Pasovi so med seboj ločeni z dvojnimi plastičnimi rebrom. Opis figuralnega friza: na čelu spreveda so trije konjeniki, oboroženi z rahlo ovalnimi štiti v desnici, na glavah pa nosijo nizke, baretkam podobne čepice (sl. 6). Figure konjenikov so izdelane zelo shematično in brez nakazanih rok. Trem jezdecem sledi en sam, neosedlan konj. Temu sledita dva pešca, zadnji od njiju vodi konja na povodcu. Sledi spet neosedlan konj in zopet dva pešca, od katerih zadnji vodi na povodcu konja, otovorjenega s štirimi vrečami. (sl. 7). Scenski razpored spreveda je naslednji: trije konjeniki — konj — dva pešca — dva konja — dva pešca — tovorni konj. Figure vseh štirih pešcev so enako oblečene: na glavi nosijo enaka široka nizka pokrivala kot jezdec, ogrnjeni so v dolga, pod kolena segajoča, plaščem podobna oblačila. Na nogah nosijo spredaj navzgor zakrivljena obuvala, ki močno spominjajo na opanke. Figure peš-

cev nimajo nakazanih rok. Vsi konji so enako stilizirano upodobljeni: enak jim je korak in vsi, tudi tisti brez jezdecov, imajo z drobnimi gravurami nakazano jezdno opremo na glavah in vratovih: jermenje, uzdo in brzdo. Vsi konji imajo žimnat čop na čelu izoblikovan v ostro konico, prstrižena griva je naznačena po vsej dolžini vratu z gostimi finimi urezi, rep je pri vseh spleten v kito in zavezan v stiliziran voz. Ušesa vseh konj so obrnjena nazaj in imajo neresnično rožičkasto obliko. Telesa konj so močno nesorazmerno upodobljena: medtem ko so vratovi, prsi in zadki močni in voluminozni, so hrbti oziroma trupi ozki in razvlečeni, noge so tanke in visoke. Kopita so izdelana poenostavljeno, močno poudarjeni pa so žimnati čopi na bincljih in skočni sklep. Drugemu, tretjemu in četrtemu konju visi iz gobca tanka vitica z buncico na koncu. Za hrbtom prvega in drugega konjenika sta upodobljena po ena stilizirana šesterolistna oziroma sedmerolistna roža s pomočjo iztolčenih buncic. Nad hrbti dveh neosedlanih konj visi navzdol po en stiliziran cvetni popek, pod konjskimi trebuhoma pa po ena iztolčena buncica. Konture vseh figur so na zunanji strani gravirane oziroma urezane z udarci zelo ozkega, finega dleta. Višina situle z ročajem 30 cm, višina situle brez roča-

Sl. 4. Figuralna situla št. 2 iz knežjega groba (gomila IV grob 3). Na situli je upodobljen slovesen sprevod konjenikov, pešcev in konj. Višina situle 21 cm.

Sl. 5. Detajl s figuralne situle št. 1: stopajoči gazeli.

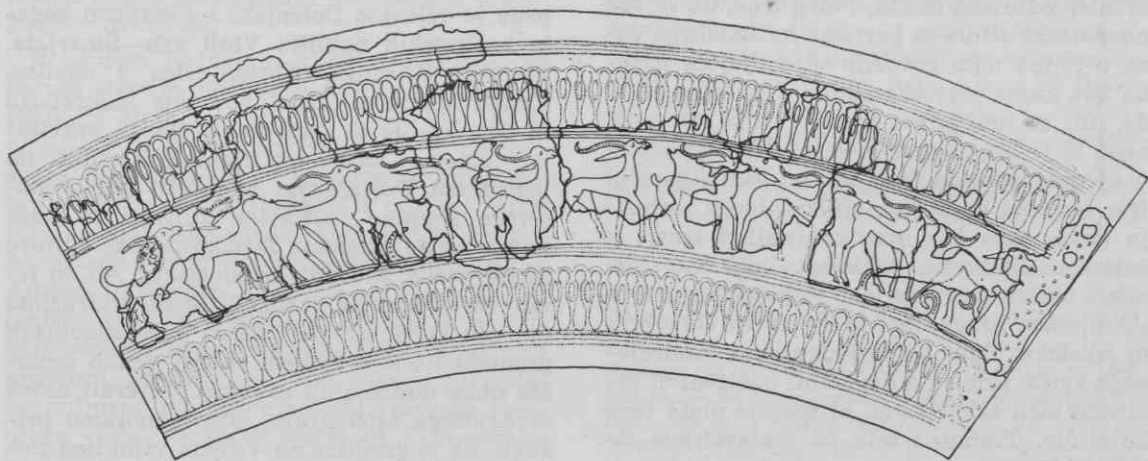

Sl. 6. Detajl s figuralne situle št. 2: jezdec z okroglim ščitom v desnici.

Sl. 7. Detajl s figuralne situle št. 2: dva moža peljeta na povodcu z vrečami obloženega tovornega konja.

Sl. 8. Razvit plašč tretje figuralne situle (gomila II grob 6) z upodobitvijo stopajočih gazel.

ja 21 cm, premer dna 13,5 cm, premer na ramenu 22 cm. Na dnu situle je bila najdena keramična zajemalka z visokim ročajem, ki je okrašen z dvema rogatima živalskima glavicama (sl. 3).

3. Figuralna situla iz gomile II grob 6 (sl. 8). Situla je gladko konične oblike s kratkim koničnim ramenom. Plašč situle je izdelan iz enega kosa bronaste pločevine in spojen s še-

stimi zakovicami. Med vsako zakovico je upodobljen motiv Andrejevega križa s pomočjo peterih drobnih iztolčenih pikic. Dno situle z zavahanim robom oklepa spodnji del situlskega plašča. Gornji rob situle je navzven zarobljen okrog svinčenega jedra. Ročaj situle je na obeh koncih izoblikovan v stilizirane račje glavice. Na rame situle je ročaj pritrjen z dvema zankastima pravokotnima ataša-

ma, ki sta obrobjeni s tanko gravuro. Vsaka ataša je na rame situle pritrjena s po štirimi zakovicami. Situla je okrašena s tremi pasovi: z enim figuralnim frizom, ki ga zgoraj in spodaj obrobja ornamentalni pas z motivom ribjega mehurja. Posamezni pasovi so med seboj ločeni z dvojnimi plastičnim rebrom. Na srednjem, 6,5 cm visokem figuralnem frizu je upodobljenih deset, v desno stran stopajočih gazel-antilop. Živali stopajo z dvignjeno glavo, medtem ko je položaj nog pri posameznih živalih različen. Vse živali imajo dolge, valovito ukrivljene rogove, ki so okrašeni oziroma izpolnjeni s finimi iztolčenimi pikicami. Peterim živalim visijo iz gobca tanke rastlinske vejice s stiliziranim, podolgovatim listom na koncu. Nad zadkom prve živali je upodobljen viseč stiliziran rastlinski motiv, pod trebuhom prve, druge, sedme in devete živali pa so upodobljeni podobni rožičkasti motivi kot polhila. Rep ni pri vseh živalih naznačen. Konture živalskih teles so na zunanji strani obrobjene s pomočjo fine gravure. Zgornji in spodnji pas »ribjega mehurja« je širok vsakokrat 4,5 cm. Višina situle z ročajem 34 cm, višina situle brez ročaja 25 cm, premer dna 13 cm, premer situle na ramenu 25,2 cm.

ZAKLJUČEK

Veliko število figuralnih situl iz enega najdišča in njihova slogovna enakost nas silita k domnevi, da so vse bile izdelane v eni delavnici v Novem mestu. Poleg tega, da so vse novomeške situle iz poznega halštatskega časa, o čemer nam govorijo spremljajoče najdbe kot kasne certoške fibule, negovska čelada, itd., so tudi stilno enotne. Ta stilna enotnost, ki je hkrati značilnost situlske umetnosti v njenem poznem času, so: en sam figuralni friz, okrasna bordura v obliki ribjega mehurja (izvor tega lika moramo najbrž iskati v keltskem likovnem zakladu), konkavno konična oblika situle, prizor stopajočih gazel v sklenjenem krogu, močna stilizacija človeških in živalskih figur ter značilen znak Andrejevega križa, izdelan z drobnimi iztolčenimi pikicami med zakovicami, ki spajajo plašč vsake situle. Trenutno šele tri restavrirane situle iz Novega mesta so prinesle v oblikovni zaklad situlske umetnosti tudi dve novosti: doslej neznano okrasno borduro v obliki močno stiliziranega cveta ali palmete in podoba tovrstnega konja, ki nosi vreče (ali morda vinske mehove?). Oboje krasí figuralno situlo št. 2 iz bogatega knežjega groba (sl. 4 in 7).

Pred seboj imamo primerke situlske umetnosti iztekajočega se halštatskega časa, iz 4. stoletja pred n. št., ko je ta način umetniškega izražanja že v zamiranju. Živalske in še

bolj človeške figure na situlah v tem času so močno stilizirane, izpuščeni so vsi detajli, skrbno pa je izdelan in poudarjen okrasni element. Medtem ko so človeške figure naglašeno poenostavljene in toge, pa so upodobitve konj in gazel dosti bolj dinamične in skrbneje izdelane v podrobnostih. V tem obdobju ikonografski poudarek ni več na zgodbi, temveč na formi in okrasu. Prej je bil situlski plašč razdeljen na tri ali štiri pripovedne pasove, sedaj pa je zgodba reducirana na en sam figuralni friz, ki ima vse bolj dekorativno funkcijo. Situlski stil v svojem poznem obdobju ni več pripoveden, ampak vse bolj dekorativen.

Na podlagi oblikovne in stilne analize bi lahko delavnici v Novem mestu pripisali poleg novomeških situl še situlo iz Valične vasi (Narodni muzej, Ljubljana, inv. št. 11790), situlo iz Vač, ki jo hrani Ashmolean Museum v Oxfordu in morda še situlo, ki jo je izkopala vojvodinja Meklenburška na Magdalenski gori in jo sedaj hrani Peabody Museum v Cambridge, Mass. Drugo, starejšo delavnico situlskih umetnin moramo iskati v zahodni Dolenjski: na Magdalenski gori, kjer jo je domneval že Stare²⁵ ali pa v Stični in morda celo na Vačah. Kaže, da so starejši situlski spomeniki izdelani in uporabljeni v zahodnem delu Slovenije, mlajše umetnine pa bolj v njenem vzhodnem delu.

Preseneča dejstvo, da vzhodno od Novega mesta niso našli še nobenega primerka, ki bi sodil v krog figuralne situlske umetnosti, čeprav je vzhodna Dolenjska s Posavjem bogata halštatskih najdišč: Vinji vrh—Šmarjeta, Rovišče, Brusnice, Kostanjevica z okolico, Velike Malence, Libna, področje Mokronoga in Sevnice. Je to zgolj naključje ali pravilo? Ali smemo odsotnost figuralnih situl na vzhodnem Dolenjskem pripisati vplivu štajerske skupine halštatske kulture, ki kaže najmočnejše elemente žarnogrobiščne kulture in ne pozna situlskih upodobitev? Ali so temu vzrok etnične razlike? Če se pridružimo mnenju O.-H. Freya,²⁶ da so prazgodovinska gradišča na Dolenjskem skoraj vedno središče neke dolinice ali ravnine in hkrati sedež vladajočega aristokrata, potem moramo priznati, da je gradišče na Vinjem vrhu nad Belem cerkvijo zadnje veliko gradišče klasičnega dolenjskega halštata na njegovi vzhodni strani. Od Bele cerkve naprej proti vzhodu se pokrajina nenadoma spremeni, tu preneha značilni gričevnati svet Dolenjske in odpre se ravninski svet spodnje krške doline, skrajni zahodni rob velike ravnine, ki ju tvorita porečje Save in Donave. Z drugimi besedami: naravna meja je narekovala najbrž tudi določene kulturno-civilizacijske in etnične meje, ki odsevajo v materialni zapuščini minulih epoh.

Kakor so širokopotezno zasnovana in strateško pretehtano utrjena gradišča ter monumentalne rodovne gomile zunanji izraz moči in veljave halštatskih Ilirov na Dolenjskem, tako so figuralne situle neminljivi intimni umetniški spomeniki neugnane radoživosti in častihlepja halštatske aristokracije v razcvetu železnodobne civilizacije. Situlsko umetnost lahko označimo kot likovno manifestacijo halštatske aristokracije, saj so edinole predstavniki tedanje nobilitete bili njeni naročniki, nosilci in uporabniki.

Vzvišeni ekspresivni realizem v situlski umetnosti, za katerega so v klasičnem obdobju značilne močne prvine naturalizma, je izšel iz strogega ritma žarnogrobiščne simbolične in geometrijske motivike, ki je bila oplojena s sredozemsko pripovedno figuraliko. Poudarjeno pripovednost situlskega realizma je z vdorom Keltov in pod vplivom njihovega izročila zamenjala bujna fantastika popolne dekoracije keltsko-latenskega likovnega izraza, ki je nastala kot posledica dosledne stilizacije živalske in antropomorfne figuralike. Ustvarjanje situlskih umetnin je bilo nasilno pretrgano. Nenadni vdor napadalnih keltskih rodov v naše kraje ni zlomil samo politične neodvisnosti in gospodarske moči ilirskih plemen, temveč je presekal tudi niti halštatske kulturne tvornosti. Kelt okupator je nasilno porušil bogato halštatsko tradicijo in ustvarjalnost Ilirov, njihovo mitologijo in pogrebni obred ter domorodcem vsilil svojo civilizacijo, zraslo v drugačnih okoliščinah, z drugačnim izročilom.

Z vdorom Keltov in njihovo prevlado, po porazu ilirskih knezov v naših krajih, se je zaključil zlati vek naše prazgodovine, ki je dosegla svoj vrh v mlajšem obdobju halštatskega časa. Iliri na Dolenjskem so bili z dobro razvitim železarstvom in z odlično metalurgijo tudi pomemben gospodarski činitelj na prostoru med severnim Jadranom (caput Adriae) in Donavo. Po keltskem vdoru na Dolenjsko sredi 3. stoletja je ta dežela postala spet stoletja dolgo nepomembna, anonimna provinca. Izgubila je sloves tvorine in vodilne kulturne pokrajine vse do visokega srednjega veka, ko sta v Stični in Kostanjevici spet zrasli pomembni kulturni središči, ki sta stoletja dolgo izžarevali svoj vpliv daleč v slovenski prostor.

1. T. Knez, *Kronika* 18, 1970, 11 ss; T. Knez, *Novo mesto v davnini* (1972). — 2. Ob tej razstavi so izšli razstavni katalogi v italijanščini (*Mostra dell'arte delle Situle dal Po al Danubio*, Padova 1961), slovenščini (*Umetnost alpskih Ilirov in Venetov*, Ljubljana 1962) in nemščini (*Situlenkunst zwischen Po und Donau*, Wien 1962). — 3. Lucke-Frey, *Die Situla in Providence* (Rhode Island). *Römisch-Germanische Forschungen*, Band 26 (1962); O.-H. Frey, *Die Entstehung der Situlenkunst*. *Römisch-Germanische Forschungen*, Band 31 (1969); W. Kimmig, 43.—44. Bericht der Römisch-Germanischen Kommission 1962—1963, 31 ss; J. Kastelic, *Umetnost situl* (1965). — 4. M. Pallottino, *Situlenkunst zwischen Po und Donau* (Ausstellungskatalog, Wien 1962), 16. — 5. G. Kossack, *Varia archeologica* (Wilhelm Unverzagt zum 70. Geburtstag dargebracht). *Deutsche Akad. d. Wiss. zu Berlin, Schriften d. Sekt. für Vor- und Frühgeschichte* Band 16, 105. — 6. W. Kimmig, o. c., 91. — 7. J. Kastelic, *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov* (Razstavni katalog, Ljubljana 1962), 48. — 8. Podoben pojav pivskega servisa srečamo še v naslednjih primerih: Stična (Ložar, *GMDS* 18, 1937, 7 ss); Este-situla Benvenuti (Lucke-Frey, o. c., 63; Kuffern (Lucke-Frey, o. c., 82); Klein-Klein (Schmid, *PZ* 24, 1933, 260 sl. 37 in 273 sl. 47 a-b). — 9. O funkciji situl cfr.: Kimmig, o. c., 91 ss. — 10. W. Angeli, Krieger und Salzherren (Ausstellungskatalog, Mainz 1970), 38. — 11. S. Gabrovec, *Arheološki vestnik* 15—16, 1964—1965, 43 s; S. Gabrovec, *Simpozijum o teritorijalnom i hronološkom razgraničenju Ilira u preistorijskom dobu* (Sarajevo 1964), 215 ss. — 12. W. Kimmig, *Die Heuneburg an der oberen Donau* (1968), 95 ss. — 13. Kratak pregled vseh dosedanjih tez o izvoru in razprostranjenosti situlskih spomenikov z navedbo vse zadevne literature daje: Lucke-Frey, o. c., 4 s. — 14. R. Ložar, *GMDS* 15, 1934, 40. — 15. G. v. Merhart, *Festschrift RGZM* 2 (1952), 1 ss. — 16. F. Stare, *Arheološki vestnik* 3, 1952, 207. — 17. F. Stare, *Zbornik filozofske fakultete II*, Ljubljana 1955, 141 (odslej: Stare, *Zbornik*); Kimmig, o. c., 102. — 18. Glej opombo 2. — 19. W. Kimmig, o. c., 102. — 20. Glej opombo 3. — 21. Za ugotavljanje števila situl primerjaj kataloge najdb Stare, *Zbornik*, 146 ss; Lucke-Frey, o. c., 70 ss; O.-H. Frey, o. c., 101. — 22. W. Kimmig, o. c., 78 opomba 90, 81. — 23. W. Šmid, *Carniola* 1, 1908, 202 ss. — 24. S. Gabrovec, *Arheološki vestnik* 19, 1968, 160 ss; F. Stare, *Zbornik*, tab. VI, 1. — 25. F. Stare, *Zbornik*, 141. — 26. O.-H. Frey, *Alma mater Philippina* (Marburg/Lahn), Wintersemester 1968/69, 10. O.-H. Frey, *Varstvo spomenikov* 13—14, 1968—1969, 20.